

АНАЛІЗ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ВРАЗЛИВИХ ГРУП НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ ТА ЄС

ANALYSIS OF LEGAL PROTECTION OF VULNERABLE POPULATION GROUPS
IN UKRAINE AND EU

Бесчастний В.М., д.ю.н., д.н. держ. упр.,
професор, заслужений юрист України,
керівник Секретаріату
Конституційний Суд України

У статті здійснено аналіз правового захисту вразливих груп населення в Україні та державах Європейського Союзу. Вразливі групи населення, до яких належать національні меншини, особи з інвалідністю, біженці та інші, часто стикаються з дискримінацією, соціальною ізоляцією та обмеженням прав. Ромська національна спільнота є однією з найбільш маргіналізованих етнічних груп не тільки в Україні, а й у Європі. Це, зокрема, робить її ідеальним об'єктом для аналізу проблем правового захисту.

Визначено, що у багатьох країнах діють програми, спрямовані на соціальну інклюзію ромів. В Україні це Стратегія сприяння реалізації прав і можливостей осіб, які належать до ромської національної меншини, до 2030 року, в Угорщині – програми підтримки ромських студентів, у Румунії – квоти в державних установах. Україна також демонструє прогрес у формуванні законодавчої бази, але брак фінансування та низька правосвідомість громадян ускладнюють реалізацію прав ромів. Угорщина має більш розвинену інституційну базу, проте стикається з проблемами стигматизації. Румунія активно впроваджує програми інклюзії, але проблеми в освіті залишаються серйозною перешкодою. Загалом міжнародні стандарти є ефективним орієнтиром, однак їх імплементація залежить від національних особливостей. У численних рішеннях Європейського суду з прав людини наголошено, що структурна дискримінація потребує не лише санкційного реагування, а й позитивних обов'язків держави, тож Україна має імплементувати у національну правову систему підходи, засновані на соціальній рівності та недопущенні непрямої дискримінації.

Зроблено висновок, що правовий захист ромської національної спільноти є складним завданням, яке вимагає узгодженості між міжнародними стандартами та національним законодавством. Проблеми дискримінації, обмеженого доступу до адміністративних послуг та соціально-економічної ізоляції залишаються актуальними в Україні, Угорщині та Румунії. Для їх подолання потрібні комплексні заходи, включно із судовим захистом, програмами інклюзії та підвищення правосвідомості й ефективними правовими інструментами для побудови інклюзивного суспільства, в якому гідність, права і свободи кожної особи визнають, поважають і захищають.

Ключові слова: вразливі групи населення, правовий статус особи, права людини, міжнародні стандарти прав людини, міжнародне законодавство, національне законодавство, реалізація прав людини, захист прав людини, соціальний захист прав людини, національні меншини, ромська етнічна меншина, дискримінація, злочини на ґрунті ненависті, Європейський суд з прав людини.

The article analyzes the legal protection of vulnerable groups in Ukraine and EU countries. Vulnerable groups of the population, which include national minorities, persons with disabilities, refugees and others, often face discrimination, social isolation and restrictions on rights. The Roma national community is one of the most marginalized ethnic groups not only in Ukraine but also in Europe, which makes it an ideal object for analyzing the problems of legal protection.

It was determined that many countries have programs aimed at the social inclusion of Roma. In Ukraine, this is the Strategy until 2030, in Hungary - programs to support Roma students, in Romania - quotas in state institutions. Ukraine also demonstrates progress in developing a legislative framework, but lack of funding and low legal awareness among citizens make it difficult to realize Roma rights. Hungary has a more developed institutional framework, but faces problems of stigmatization. Romania is actively implementing inclusion programs, but problems in education remain a serious obstacle. In general, international standards are an effective guideline, but their implementation depends on national specificities. Numerous decisions of the European Court of Human Rights, which emphasize that structural discrimination requires not only a sanction response, but also positive obligations of the state, Ukraine must implement approaches based on social equality and the prevention of indirect discrimination in the national legal system.

It is concluded that the legal protection of the Roma national community is a complex task, requiring consistency between international standards and national legislation. The problems of discrimination, limited access to administrative services and socio-economic isolation remain relevant in Ukraine, Hungary and Romania. To overcome them, comprehensive measures are needed, including judicial protection, inclusion and legal awareness programs, and effective legal instruments to build an inclusive society in which the dignity, rights, and freedoms of every person are recognized, respected, and protected.

Key words: vulnerable population groups, legal status of a person, human rights, international human rights standards, international legislation, national legislation, implementation of human rights, protection of human rights, social protection of human rights, national minorities, Roma ethnic minority, discrimination, hate crimes, European Court of Human Rights.

Актуальність дослідження. Вразливі групи населення, до яких належать національні меншини, особи з інвалідністю, біженці та інші, часто стикаються з дискримінацією, соціальною ізоляцією та обмеженням прав. Ромська національна спільнота є однією з найбільш маргіналізованих етнічних груп не тільки в Україні, а й у Європі. Це, зокрема, робить її ідеальним об'єктом для аналізу проблем правового захисту. До сьогодні відсутнє чітке законодавче врегулювання механізмів захисту ромської національної спільноти, що в контексті міжнародних стандартів прав людини є вкрай потрібним. В Україні роми стикаються з низкою проблем, таких як обмежений доступ до освіти, охорони здоров'я, працевлаштування, житла, а також недостатнє представництво в політичних інституціях.

Огляд останніх досліджень. Схожу до нашої проблематику досліджували науковці: А. Андрусишин, В. Бабаніна, Л. Байрачна, Ю. Баулін, Д. Бочаров, П. Бурлаченко, А. Дац, С. Єрмошкін, М. Колоколова, Н. Козаренко, В. Кондур,

Б. Малишев, О. Макарова, О. Мартиненко, Л. Матвєєва, Д. Лисенко, Д. Лук'янов, М. Саєнко, Т. Сироїд, Є. Угленко, Ю. Разметаєва, М. Чернявський, Ю. Чумак, М. Хавронюк, С. Цибенко, В. Шамраєва, І. Шуміло, С. Щербань, Л. Фоміна, І. Янковець та інші. Однак, свою увагу вони звертали на загальні положення або аналізувати більш узагальнені, суміжні чи спеціальні виклики.

Мета статті полягає в тому, щоб здійснити аналіз правового захисту вразливих груп населення в Україні та Європейського Союзу, виявити наявні проблемні питання та надати своє бачення щодо їх усунення.

Виклад основних положень. Статтею 24 Конституції України гарантовано рівні конституційні права і свободи громадян та зазначено, що всі є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [1]. Закон України

«Про національні меншини (спільноти) України» визначає права національних спільнот, включно з ромами, на освіту, культурну ідентичність та соціальний захист. Проте Стратегія сприяння реалізації прав і можливостей осіб, які належать до ромської національної меншини, в українському суспільстві на період до 2030 року [3] зазначає, що роми стикаються з дискримінацією в доступі до адміністративних послуг, житла та працевлаштування. Відсутність документів у багатьох ромів ускладнює їхній правовий статус.

Проблеми ромської національної спільноти існують і в Європі. Так, у Загальнополітичній рекомендації Європейської комісії проти расизму та нетерпимості № 13: Боротьба з антициганськими упередженнями та дискримінацією ромів, ухваленій 24 червня 2011 року [4], зазначається, що ромська спільнота часто зазнає дискримінації, що ознаки антициганських упереджень постійно нарастають і посилюються, а в політичному дискурсі багатьох держав-учасниць прослідковуються тенденції до осуду ромів і збудження ненависті до них. Міжнародне законодавство встановлює базові принципи захисту прав людини, які є обов'язковими для держав-учасниць, до яких належить і Україна. Крім того, EU Roma strategic framework for equality, inclusion and participation [5], внесено Рекомендації Ради щодо підтримки ромів у Європейському Союзі.

У таких європейських державах як Угорщина та Румунія, де розвинені ромські спільноти, як правило, значна частина ромів не має паспортів або свідоцтв про народження, що унеможливило для них реалізацію основоположних прав, зокрема права на медичне обслуговування, освіту, рестрацію місця проживання, участь у виборах або отримання соціальних послуг. Аналізуючи практики захисту прав вразливих груп населення, зокрема ромської національної спільноти, важливо акцентувати увагу на тому, що ефективність такого захисту залежить не лише від формальної наявності законодавчих актів, а й від реального функціонування відповідних інституцій, практики судів, рівня міжвідомчої взаємодії, а також соціального діалогу між владою та самими представниками меншин.

Наприклад, в Угорщині діє незалежний Уповноважений з прав національних меншин. Він має широкі повноваження, а саме: розгляд скарг, ініціювання змін до законодавства, здійснення моніторингу та підготовка обов'язкових до розгляду рекомендацій, що є вагомим механізмом правового захисту ромів на національному рівні. В Угорщині функціонування інститутів із питань національних меншин дозволяє не лише декларувати, а й реалізовувати права ромської національної спільноти. Так, Угорщина має розвинену систему захисту національних меншин, закріплену в Конституції Угорщини та Законі Угорщини «Про права національних та етнічних меншин».

За Конституцією Угорщини національності, які проживають у країні, визнаються частиною угорської політичної спільноти і фактором державотворення. Національним меншинам гарантовано свободу вживання мов цих національних меншин, гарантовано можливість здобуття освіти мовою національної меншини. Відповідно до статті 68 Конституції Угорщини закони Угорщини забезпечують представництво національних та етнічних меншин, що проживають на території країни, а також національні та етнічні меншини мають право на самоврядування [6].

В Угорщині ромська національна спільнота має представництво в органах місцевого самоврядування, але, за

даними Європейського суду з прав людини (Horváth and Kiss v. Hungary, 2013) [7], дискримінація в освіті залишається проблемою. Угорщина також фінансує програми інтеграції ромів, однак їх ефективність обмежена через стигматизацію. Отже, Угорщина, не дивлячись на розвинену систему захисту національних меншин, закріплену в Конституції Угорщини, стикається із порушенням прав ромської національної спільноти.

Слід зазначити, що в Угорщині розроблено ряд довгострокових програм, спрямованих на боротьбу з дискримінацією, з бідністю, на розвиток освіти тощо.

Румунія, де ромська національна спільнота є однією з найбільших у Європі, має Стратегію інклюзії ромів (2022–2027). Законодавство Румунії передбачає квоти для ромів у державних установах та закладах освіти. Відповідно до пункту 1 статті 6 Конституції Румунії «держава визнає і гарантує представникам національних меншин право захищати, розвивати і самовиражати їхню етнічну, культурну, лінгвістичну та релігійну ідентичність». У пункті 2 тієї ж статті наголошено, що держава має вживати заходів для захисту, розвитку та самовираження представників національних меншин відповідно доз принципів рівності та недискримінації порівняно з іншими румунськими громадянами. Право представників національних меншин на вивчення рідної мови та право навчати цій мові гарантовано пунктом 3 статті 32 Конституції Румунії [8]. Із практики Європейського суду з прав людини (Oršuš and Others v. Croatia, 2010, за аналогією) [9], убачається, що сегрегація ромських дітей у школах залишається серйозною проблемою.

Слід зазначити, що у багатьох країнах діють програми, спрямовані на соціальну інклюзію ромів. В Україні це Стратегія сприяння реалізації прав і можливостей осіб, які належать до ромської національної меншини, в українському суспільстві на період до 2030 року, в Угорщині – програми підтримки ромських студентів, у Румунії – квоти в державних установах. Україна також демонструє прогрес у формуванні законодавчої бази, але брак фінансування та низька правосвідомість громадян ускладнюють реалізацію прав ромів. Угорщина має більш розвинену інституційну базу, але перед нею постають проблеми стигматизації. Румунія активно впроваджує програми інклюзії, але проблеми в освіті залишаються серйозними. Загалом міжнародні стандарти є ефективними, але їх імплементація в національне законодавство залежить від національних особливостей.

З огляду на численні рішення Європейського суду з прав людини, в яких підкреслено, що структурна дискримінація потребує не лише санкційного реагування, а й позитивних обов'язків держави, Україна має імплементувати у національну правову систему підходи, засновані на соціальній рівності та недопущенні непрямої дискримінації.

Отже, правовий захист ромської національної спільноти є складним завданням, що вимагає узгодженості міжнародних стандартів та національних законодавств. Проблеми дискримінації, обмеженого доступу до адміністративних послуг та соціально-економічної ізоляції залишаються актуальними в Україні, Угорщині та Румунії. Для подолання цих проблем необхідні комплексні заходи, а це й судовий захист, програми інклюзії та підвищення правосвідомості, ефективні правові інструменти для побудови інклюзивного суспільства, в якому гідність, права і свободи кожної особи визнаються, поважаються і захищаються.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Про національні меншини (спільноти) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20#Text>
3. Про схвалення Стратегії сприяння реалізації прав і можливостей осіб, які належать до ромської національної меншини, в українському суспільстві на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 липня 2021 р. № 866-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2021-%D1%80#Text>
4. Загальнополітична рекомендація ЄКПН № 13 : Боротьба з антициганськими упередженнями та дискримінацією ромів. Ухвалена 24 червня 2011 р. URL: <https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-13-on-combating-anti-gypsyism-an/16808b5af8>
5. The new EU Roma strategic framework for equality, inclusion and participation (full package). URL: https://commission.europa.eu/publications/new-eu-roma-strategic-framework-equality-inclusion-and-participation-full-package_en
6. Magyarország Alaptörvénye (a kihirdetés napja). URL: <https://www.parlament.hu/irom39/02627/02627-0187.pdf>
7. Horváth and Kiss v. Hungary, 2013 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-116124%22%7D>
8. Румунія: еволюція етнополітики та її правові пам'ятки. URL: http://prismua.org/ethno_ro/
9. CASE OF ORŠUŠ AND OTHERS v. CROATIA. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-97689%22%7D>